SIMONA EFTENIE

RĂSPUNSURILE LUI MIHAIL SADOVEANU LA ANCHETA ALR I

În dialectologia clasică, variaţia lingvistică este studiată numai din perspectivă diatopică. Selectarea informatorilor (în anchetele dialectale) este edificatoare în acest sens. Ei trebuie să fie ţărani, localnici, cu instrucţie şcolară minimă şi cu contacte sociale extracomunitare cât mai reduse. Atlasele lingvistice naţionale sunt orientate, astfel, numai spre „vorbirea ţărănească”, variaţia din punct de vedere sociocultural fiind neglijată.

Atlasul lingvistic român I aduce o inovaţie importantă faţă de atlasele altor limbi, şi anume anchetarea pentru fiecare dintre provinciile noastre istorice a câte unui scriitor reprezentativ: Mihail Sadoveanu pentru Moldova, Ion Agârbiceanu pentru Transilvania şi Ion Alexandru Brătescu-Voineşti pentru Muntenia. Acest lucru permite studierea limbii vorbite de localnicii fără instrucţie superioară în comparaţie cu limba claselor culte. Scopul acestei inovaţii este precizat de Sextil Puşcariu chiar în prefaţa la ALR I: „Mai mult de 80% din locuitorii români ai României fiind ţărani, cele mai multe puncte cercetate au fost la ţară. Spre a nu neglija însă limba claselor culte, am urmat o sugestie ce ne-a fost făcută de d-l profesor universitar D. Caracostea şi am chestionat şi trei din scriitorii noştri consacraţi, din cele trei provincii principale ale ţării, domnii: I. A. Brătescu-Voineşti (muntean), M. Sadoveanu (moldovean) şi I. Agârbiceanu (transilvănean)” (Puşcariu 1938, p. 10). Intuind avantajele unei astfel de anchete, acelaşi lingvist subliniază: „Nu numai pronunţarea lor [a scriitorilor], care păstrează un accent localnic mai puternic decât s-ar crede, este interesantă, ci şi modul în care reacţionează cineva care este obişnuit să caute în vocabular cuvântul potrivit în fiecare ocazie, dacă este chemat să denumească spontan termenul pentru o noţiune. Căci răspunsurile sunt mai puţin precise ca la omul simplu şi constau într-o întreagă serie de sinonime în care scriitorii îşi dau silinţa să stabilească nuanţe semantice” (Puşcariu 1933, apud Marinescu 1996–1997, p. 113).

O investigaţie asemănătoare a fost realizată într-un atlas mai puţin cunoscut: *Atlasul lingvistic al Noii Anglii (LANE),* chestionându-se „informatori aparţinând la trei tipuri socioculturale distincte şi două categorii de vârstă” (Marinescu 1996–1997, p. 112).

Deşi foarte mulţi lingvişti au sesizat importanţa deosebită pe care o are această inovaţie a ALR I în studierea repertoriului verbal al limbii române, nici unul nu a inclus-o în cercetările făcute, cu excepţia lui Bogdan Marinescu (1996–1997). Acesta a valorificat datele din ALR I, selectând câteva dintre particularităţile limbii vorbite de cei trei scriitori chestionaţi (în raport cu varietăţile populare).

DACOROMANIA, serie nouă, V–VI, 2000 – 2001, Cluj-Napoca, p. 117–134

Având în vedere importanța acestei inovații, pe de-o pa-rte, şi, pe de altă parte, faptul că a fost atât de neglijată, ne-am permis să încercăm să o valorificăm în lucrarea de față.

Ne-am propus, aşadar, să studiem limba vorbită de Sadoveanu, aşa cum o percepe el, respectiv cum se reflectă în răspunsurile la ancheta ALR I, în comparație cu graiul moldovean (din nordul Moldovei) şi, respectiv, cu limba literară. În măsura posibilităților, am urmărit şi cum se realizează faptele consemnate în ALR I în opera scriitorului.

Ne vom referi la „accentul localnic" al lui Sadoveanu în comparație cu graiul moldovean, pe de o parte, şi cu limba literară, pe de altă parte. Precizăm că vom avea în vedere numai graiul din nordul Moldovei, zona natală a lui Sadoveanu sau, mai bine zis, regiunea pe care o simte el ca fiindu-i natală: „…vocabularul cu care urechea mea a fost obişnuită în Valea Moldovii şi a Bistriții" (Țepelea şi Bulgăr 1973, p. 348).

Am ales un singur scriitor, pentru că, altfel, lucrarea ar fi avut dimensiuni mult prea mari. Ne-am oprit la Sadoveanu, deoarece el ilustrează direcția tradițională în evoluția limbii române literare.

Am lucrat pe hărțile celor două volume apărute din ALR I şi, pentru a compara limba vorbită de Sadoveanu cu cea scrisă, am folosit operele apărute la Editura Minerva, 1981, în ediția alcătuită de Cornel Simionescu şi Fănuş Băileşteanu. Trebuie să amintim că această ediție ne-a uşurat munca, întrucât ea cuprinde note şi indici referitori la o serie de termeni folosiți de autor în scrierile sale.

Am comparat pe rând: idiolectul lui Sadoveanu (= S) cu graiul moldovenesc de nord (= M), apoi S cu formele din limba literară. Am grupat rezultatele după criteriile: fonetic, morfologic şi lexical. Nu am putut analiza fenomenul şi din punct de vedere sintactic, întrucât datele din ALR I nu ne permit acest lucru. Pentru o prezentare clară, am preluat, de la B. Marinescu, clasificarea în izomorfisme (trăsături comune) şi heteromorfisme (trăsături diferențiatoare).

1. IDIOLECTUL LUI SADOVEANU – GRAIUL MOLDOVENESC DE NORD

1.1. HETEROMORFISME

Prezența unor astfel de heteromorfisme în raport cu graiurile populare (graiul moldovean) este subliniată chiar de Sadoveanu:

– S: creeru; – în Moldova se zice *críi̯ăr* „creier" (h. 13);

– S: plămîn; – țăranul zice *plămîi̯* „plămân" (h. 45);

– S: míros; – în Moldova se zice *aëinos* „miros"(h. 77);

– S: mă plimb; – la munte se zice *mă preumblu* „mă plimb" (h. 96);

– S: mor spun eu; – poporul zice *móri̯u* „mor" (h. 285).

1.1.1. Fonetica

1.1.1.1. *Vocalismul*

În caul substantivului bă*i̯e*t, diftongul *i̯a* este înlocuit cu *i̯e.* Sadoveanu păstrează forma cu *i̯a*:

– S: băi̯át – M: băi̯ét (h.184).

În unele cazuri *e* se păstrează în idiolectul lui Sadoveanu, iar în Moldova trece la *a*:

– S: tehúi̯ – M: tahúi̯ (h. 135).

Acolo unde *e* medial neaccentuat se închide la *i*, în graiul moldovean, în idiolectul scriitorului se menține nealterat:

– S: pîntece – M: pîntiŝi (h. 42);

– S: a venít – M: o vińít (h. 72).

După consoanele *j, ş, ț, e* trece la *î* în graiul moldovean (fenomen care lipseşte la Sadoveanu):

– S: jeg – M: jîg (h. 131);

– S: mu̯áșe – M: mu̯áşî (h. 212).

După dentalele *t, d, n, l,* uşor palatalizate, vocala *e* trece la *ă*, realizând astfel diftongul *i̯ă* (în Moldova, nu şi în idiolectul scriitorului):

– S: nebún – M: ni̯ăbún (h. 134);

– S: víndec – M: víndi̯ăc (h. 137).

După *r* în poziție accentuată sau posttonică, diftongul *e̯a* trece la *i̯a* în idiolectul lui Sadoveanu; în schimb, în Moldova se menține nealterat:

– S: mătri̯áțî – M: mătre̯áțî (h. 11).

Precedat de labiala *b* sau de africatele *ĉ, ĝ,* diftongul *e̯a* trece la *i̯a* în idiolectul scriitorului şi se monoftonghează în *a* în graiul moldovean:

– S: ĝi̯ánî – M: ẑánî (h. 20);

– S: albi̯áțâ – M: albáțî (h. 111).

La Sadoveanu, vocala *e*, precedată de africata *ĉ*, trece la *ă*. În Moldova *ĉ* devine *ŝ,* iar vocala *e* trece la *ă*. Se poate ca scriitorul să-şi fi controlat pronunția *ĉ* (şi nu *ŝ*), scăpându-i celalaltă transformare (*e > ă):*

– S: clipoĉăsc – M: clipoŝăsc (h. 75).

La această serie se adaugă şi diferențele dintre formele alternante de realizare a vocalelor – în idiolectul lui Sadoveanu – şi formele stabile, unice – în graiul moldovean:

Închiderea lui *ă* final la *â, î*, fenomen specific acestui grai, apare şi la Sadoveanu, însă nu constant (în unele cazuri *ă* se menține nealterat):

– S: cu̯ádă – M: cu̯ádî (h. 10);

– S: zabálî – M: zabálî (h. 27).

Acest fenomen (închiderea lui *ă* la *î*) are ca urmare, în planul morfologiei, neutralizarea opoziției de număr la unele substantive feminine (în graiul moldovean, nu şi la Sadoveanu):

– S: mu̯áşâ; mu̯áşe – M: mu̯áşî; mu̯áşî (h. 212).

ă final cunoaşte acelaşi grad de închidere în ambele idiomuri, în unele cazuri, iar în alte cazuri, grade diferite. Atunci, gradul de închidere este mai mare în graiul moldovean (*î*) decât în limba vorbită de scriitor (*â*):

-â:

– S: albi̯áțâ – M: albáțî (h. 111);

– S: țáțâ – M: țáțî (h. 164).

-î:

– S: mătri̯áțî – M: mătre̯áțî (h. 11).

ă se închide la *î* nu numai în poziție finală, ci şi medială. Şi aici apar forme duble – la Sadoveanu – şi forme unice – în Moldova:

-î-:

– S: mînîŋc – M: mînîŋc (h. 80);

-ă-:

– S: nănáş – M: nînáş (h. 216).

Precedată de consoanele *ĉ, ĝ, s, z, ş, j, ț, ḑ* şi uneori *r*, vocala palatală *e* trece la corespondenta ei din seria centrală, *ă*. Acest fenomen se întâlneşte frecvent în graiul moldovean şi mai rar în idiolectul scriitorului (unde alternează cele două forme):

-e-:

– S: mă grijésc – M: mă grijăsc (h. 284);

-ă-:

– S: însurățăl – M: însurățăl (h. 269).

Închiderea lui *e* final la *i* constituie o trăsătură caracteristică a subdialectului moldovean. Scriitorul păstrează, de regulă, vocala *e* intactă, însă există şi câteva răspunsuri în care trece la *i*:

-e:

– S: zabále – M: zabáli (h. 27);

-i:

– S: masĕli – M: măsĕli (h. 30).

-e > *-i* apare şi în instrumentele gramaticale fără accent în frază în Moldova şi, în rare cazuri, la Sadoveanu.

-e:

– S: pe – M: pi (h. 143);

-i:

– S: di – M: di (h. 190).

Această tendință de închidere a vocalelor anterioare se află în strânsă legătură cu accentul. În ceea ce priveşte locul acestuia, el se deosebeşte de cel din limba literară în foarte puține cazuri (în subdialect, iar în idiolect în şi mai puține):

– S: óftigă – M: oftígă (h. 122);

– S: bólnav – M: bólnav (h. 133).

După consoanele *s, z, ş, j, ţ, ḑ*, vocala *i* trece la corespondenta sa centrală *î* (în Moldova). La Sadoveanu întâlnim ambele realizări (*i, î*):

i:

– S: cu̯osíță – M: cosîță (h. 10);

– S: soții̯e – M: soțîi̯e (h. 271);

î:

– S: amorțît – M: amorțît (h. 150);

– S: ursîtu̯áre – M: ursîtóri (h. 241).

Acest fenomen (trecerea lui *i* la *î*) se explică prin pronunțarea dură a consoanelor, care nu mai admit după ele decât vocale din seria centrală.

Trecerea lui *ă* proton la *a* se întâlneşte mai frecvent în graiul moldovean decât la Sadoveanu. Acesta din urmă păstrează vocala *ă* intactă în cele mai multe cazuri:

ă:

– S: vărsát – M: varsát (h. 117);

– S: bărbát – M: barbát (h. 204);

a:

– S: zabálî – M: zabálî (h. 27).

Se constată şi procesul invers, de trecere a lui *a* la *ă,* însă în poziție accentuată în Moldova (fenomen mai puțin frecvent în răspunsurile scriitorului):

a:

– S: vátăm – M: vắtăm (h. 147).

1.1.1.2. *Consonantismul*

Una dintre trăsăturile caracteristice ale subdialectului moldovean este trecerea africatelor *ĉ* şi *ĝ* la fricativele *ŝ, û*. În idiolectul lui Sadoveanu se păstrează africatele:

ĉ > ŝ:

– S: pînteĉe – M: pîntiŝi (h. 42);

– S: înĉet – M: înŝăt (h. 55);

ĝ > ẑ:

– S: ĝi̯ánî – M: ẑánî (h. 20);

– S: déĝet – M: déẑăt (h. 50).

Sadoveanu elimină, de asemenea, palatalizarea labialelor, fenomen caracteristic graiului moldovean. Acest proces se prezintă în faze diferite ($p \rightarrow pk' \rightarrow k' \rightarrow pt' \rightarrow t' \rightarrow p\hat{c} \rightarrow \hat{c}$)

$p \rightarrow pk'$:

– S: copíl – M: copk'íl (h. 181);

$p \rightarrow k'$:

– S: pi̯éle – M: k'i̯éli (h. 3);

p → pt́:

– S: copíi̯i – M: copt'íi̯i (h. 183);

p → t́:

– S: mă scárpin – M: mă scárt'in (h. 92);

p → pĉ:

– S: stupésc – M: stopĉắsc (h. 87);

p → ĉ:

– S: suspín – susĉín (h. 85).

Consoana labială *b* se palatalizează la *ǵ*:

– S: ştírbi – M: ştírǵi (h. 69)

În nordul Moldovei, labiala *m* se întâlneşte în stadiile de palatalizare *mń, ń*:

m → mń:

– S: míre – M: mńíre (h. 256);

m → ń:

– S: lumínă – M: luńínă (h. 19).

În idiolectul scriitorului, labiodentalele *f, v* se păstrează nealterate. În schimb, în nordul Moldovei, ele se palatalizează în stadiile *ŝ, û*:

f → ŝ:

– S: fir – M: ŝir (h. 8);

v → û:

– S: visăz – M: ẑisăz (h. 73).

Dentalele *t* şi *d*, urmate de vocalele prepalatale *e, i* şi *iot*, nu se alterează în subdialectul moldovean decât în câteva puncte din nord. Sadoveanu le păstrează intacte, cu excepția a două cazuri, în care întâlnim sunetele intermediare între oclusivele dentale şi oclusivele palato-alveolare: *d́, t́.*

– S: d'ínte – M: dínti

d'ínt'e (h. 29);

– S: ştírbi – M: şt'írǵi (h. 69);

d > d́:

– S: mă víndec – M: mă vínd'ic (h. 137);

t > t′:

– S: scarlatínă – M: scarlat'ínî (h. 116).

Dentala nazală *n* se palatalizează în *ń* în Moldova (fenomenul nu este prezent la Sadoveanu):

– S: a venít – M: o vińít (h. 72).

În Moldova se înregistrează şi iotacizarea dentalelor. Sadoveanu, în schimb, păstrează dentalele nealterate:

– S: țin – M: țîi̯ (h. 106).

Uneori vibranta dentală *r* devine nazală dentală *n*. Acest fenomen poate fi explicat prin influența labialelor *m, p* asupra dentalei pe care o precedă sau poate fi vorba despre o formă hipercorectă, atestând un vechi rotacism:

– S: miros – M: ańinos (h. 77).

În subdialect întâlnim şi unele fonetisme arhaice, stadii mai vechi din evoluția anumitor sunete din latină. Este cazul africatei *Û*:

– S: grumaz – M: grumaḑ (h. 36).

În ceea ce priveşte cuvântul *doctor*, în graiul moldovean se păstrează varianta ce conține grupul consonatic *ft* (*doftor*). Această variantă provine din vechiul slav *dohtorŭ* (rezultat, la rândul lui, din latinescul *doctor, -oris*), care a dat în româneşte *dohtor*. Ulterior, prin înlocuirea lui *h* cu *f*, a apărut forma *doftor*. Sadoveanu foloseşte varianta cu *ct* (*doctor*), care a intrat în limba română abia în secolul al XIX-lea:

– S: dóctor – M: dóftor (h. 108).

Sadoveanu păstrează sunetul *ḱ* nealterat, dar în graiul moldovean el se transformă în *t'* sau *ĉ*:

– S: rărúnḱi – M: rărúnt' (h. 48);

– S: uréḱ – M: uréĉ (h. 53).

Consoanele *s, z, ş, ț, Û* sunt dure în Moldova şi moi la Sadoveanu (în cea mai mare parte):

– S: cu̯osíță – M: cosîță (h. 10);

– S: şíra – M: şîra (h. 40).

1.1.1.3. *Accidente fonetice*

În graiul moldovean se înregistrează cazuri de proteză vocalică (acest fenomen nu este prezent la Sadoveanu):

– S: míros – M: amíros (h. 77).

Asimilarea consonatică se întâlneşte în Moldova, dar lipseşte din idiolectul scriitorului (*n – l > n – n*):

– S: nalt – M: nant (h. 60).

În graiul moldovean apare o variantă arhaică a verbului *a se plimba,* şi anume *a se primbla*, care, prin disimilare consonantică, devine *a se plimba* (această ultimă formă este prezentă şi în idiolectul lui Sadoveanu):

– S: mă plimb – M: mă primblu (h. 96).

1.1.2. Morfologia

Unele substantive prezintă variație la desinența de plural în subdialect. La Sadoveanu avem o singură formă:

– S: ursîtu̯áre – M: ursîtóri
ursîto̯ári (h. 241).

Articolul posesiv genitival are caracter variabil la Sadoveanu şi invariabil (*a*) în graiul moldovean:

– S: văr di̯-al dói̯lea – M: văr a dói̯lea (h. 177).

Gradul superlativ se exprimă cu ajutorul locuțiunii adverbiale *de tot* în idiolectul scriitorului, iar în subdialect această locuțiune alternează cu cuvântul *tare*:

– S: de tot frumu̯ásă – M: di tot frumu̯ásă

tare frumu̯ásî (h. 245).

În subdialectul moldovean se observă realizări diverse ale pronumelui demonstrativ, dintre care una coincide cu forma prezentă în idiolectul scriitorului:

– S: ásta – M: ásta

ai̯ásta

i̯ásta (h. 246).

Verbul *a fi,* la persoana a III-a singular, indicativ prezent, are forma *i̯ă* în idiolectul scriitorului, iar în graiul moldovean se mai adaugă formele *i̯ésti, îi̯* și *ii̯* (h. 245).

În unele localități din nordul Moldovei se păstrează formele iotacizate la verbele care se termină la prezent în *-n*. (Scriitorul folosește formele care conțin dentala.)

– S: țin – M: ții̯ (h. 106).

Astfel, opoziția dintre persoana I și a II-a singular se neutralizează:

– S: spun; spui̯ – M: spui̯; spui̯ (h. 107).

Sadoveanu oferă două forme pentru persoana I singular a verbului *a simți (simt, simțesc),* pe când moldovenii folosesc numai varianta care include sufixul *-esc* (pronunțat *-ăsc*) (h. 104).

Auxiliarul perfectului compus are, la persoana a III-a singular, forma *a* (în idiolect) și *o* (în subdialect):

– S: mi-a venit în mínte – M: ń-o vińit în mínti (h. 72).

Interjecția *vai* apare la Sadoveanu în forma *váli̯o, văli̯ó, vai̯* (h. 141).

1.1.3. Lexicul

Există o serie de elemente lexicale în graiul moldovean care nu apar în idiolectul scriitorului, fiind înlocuite cu alți termeni:

– S: țestă – M: tidvă (h. 7);

– S: cu̯apsă – pulpî (h. 56);

– S: maștihă – M: mamî vitricî, di al doi̯ile (h. 157).

În special în cazul termenilor care denumesc grade de rudenie și mai puțin în alte cazuri, în graiul moldovean apar mai mulți termeni, dintre care unul coincide cu cel folosit de Sadoveanu:

– S: bunic – M: bunic, moș (h. 169);

– S: starpâ – starpî, știrî (h. 225).

Locuțiunea verbală *a face cu ochiul* își menține forma de realizare în idiolectul sriitorului. În Moldova este mai frecventă varianta care include prepoziția *din* (pronunțată *dĭ*):

– S: face cu u̯oki̯u – M: fac dĭ‿u̯ok̑ (h. 76).

Uneori, scriitorul folosește două sinonime (unul literar și unul moldovenesc):

– S: scuịp, stupesc – M: stuķi̯ăsc (h. 87).

În ceea ce priveşte termenii de adresare pentru persoane de (aproximativ) aceeaşi vârstă, Sadoveanu foloseşte lexeme diferite de cele specifice graiului moldovean:

– S: nevastă – M: fa!, tu! (când se adresează unei femei) (h. 199).

1.2. IZOMORFISME

Există un număr destul de mare de izomorfisme (trăsături comune) care demonstrează „accentul localnic" al scriitorului. Iată câteva dintre ele:

1.2.1. Fonetica

1.2.1.1. *Vocalismul*

După consoana *s* şi grupul *st*, diftongul *e̯a* apare monoftongat în *a* din cauza pronunțării dure a consoanelor respective:

– S: sámă – M: sámî (h. 190);

– S: stárpâ – M: stárpî (h. 225).

În poziție finală accentuată, diftongul *e̯a* se reduce la *ę*. După consoane dure, acesta din urmă trece la *ę̆*:

– S: măsę̆́ – M: măsę̆́ (h. 30).

Forma de plural pentru substantivul *mînă* este *mîni* (reducerea diftongului *îi̯* la *î*):

– S: mînă; mîni – M: mînă, mîni

mîń (h. 49).

1.2.1.2. *Consonantismul*

În cazul cuvântului *oftică*, oclusiva velară *c* trece la corespondenta ei sonoră *g:*

– S: óftigă – M: oftígă (h. 122).

Sub influența labialei pe care o precedă, *n* se preface în *m*. Fenomenul nu este unul specific moldovenesc, ci popular:

– S: mi-a venít îm‿mínte – M: ń-o vińít îm‿mínti (h. 72);

– S: mă îmfiu̯árâ – M: mă̆‿mfioréz (h. 100).

1.2.1.3. *Accidente fonetice*

Afereza apare în cazul lui *î* inițial. Acest fenomen duce uneori la apariția nazalei silabice (*m̥*):

– S: m̥ bráțe – M: m̥ bráțî (h. 234);

– S: nalt – M: nant (h. 60).

Disimilarea lui *r* în *n*:

– S: gutunárⁱ – M: gutunárⁱ„guturai” (h. 112).

Propagarea consonantică:

– S: ĝinĝínă – M: ẑinẑínă „gingie” (h. 32).

Metateza:

– S: coráslă – M: coráslă „colastră” (h. 208).

1.2.2. Morfologia

Trei variante apar pentru verbul *a scrîşni: scrîşneşte, crîşneşte, crîşcî.* Trebuie menționat însă că în graiul moldovean este percepută ca fiind mai frumoasă forma fără sufixul -*eşte: crîşc* (h. 89).

1.2.3. Lexicul

Există o serie de elemente lexicale comune subdialectului moldovean şi idiolectului lui Sadoveanu. Iată câteva dintre ele:

– S: puk̑ină – M: puk̑inî „urdoare” (h. 15);

– S: lumínă – M: luńínă „pupilă” (h. 19);

– S: gîtiță – M: gîtițî „beregată” (h. 38);

– S: vătămătură – M: vătămăturî „hernie” (h. 125);

– S: cori – M; cori „pojar” (h. 115);

– S: maŋcă – M: maŋcă „doică” (h. 222).

În cazul cuvintelor *naş, naşă,* se preferă forma lungă *nănaş, nănaşă:*

– S: nănaş – M: nînaş (h. 216);

– S: nănaşă – M: nînaşî (h. 217).

Referitor la ambianța familială, am notat termeni comuni (pentru Sadoveanu şi Moldova) de adresare pentru persoane mai în vârstă:

– S: bădii̯e – M: bădii̯i „frate mai mare” (h. 162);

– S: leliță, țață – M: lelițî, țațî „soră mai mare” (h. 164).

Am observat, aşadar, că cele mai multe izomorfisme apar la nivelul lexicului. În general, Sadoveanu păstrează pentru gradele de rudenie denumirile moldoveneşti. Interesant este că singurele cazuri de heteromorfisme din câmpul semantic al înrudirii implică termeni marcați negativ:

– S: maştihă – M: mamî vitricî, di al doi̯ile (h. 157);

– S: copil din flori – M: di fatî mari (h. 211).

Scriitorul reține, de asemenea, elemente regionale pentru denumirea bolilor sau a organelor corpului omenesc. Există şi aici câteva excepții:

– S: friguri – M: sărbinşăli, arşîță (h. 110);

– S: dambla – M: mu̯arte gravnică, gută (h. 128);

– S: cu̯apsă – M: pulpî (h. 56);

– S: țestă – M: tidvă (h. 7).

De remarcat este că toate aceste excepții sunt izomorfisme cu limba literară.

În ceea ce priveşte fonetica, în idiolectul scriitorului apar moldovenismele cu arie mare de răspândire (consoanele *s, z, ş, ţ* – dure) şi cele slab perceptibile (*ă > î*). Însă nu există o consecvenţă în această privinţă. Un posibil criteriu ar fi caracterul marcat / nemarcat din punct de vedere afectiv. Astfel, Sadoveanu rosteşte *amorţît, însurăţăl* (izomorfisme), dar *soţiie, cosiţă.*

Există şi câteva cazuri în care păstrează accentuarea moldovenească:

– S: míros – M: míros (h.77);

– S: bólnav – M: bólnav (h. 133),

dar

– S: óftigă – M: oftígă (h. 122).

Acest fenomen s-ar putea explica pe baza criteriului frecvenţei folosirii cuvântului.

De remarcat că însuşi Sadoveanu se delimitează în mod explicit, în anumite cazuri, de unele trăsături lingvistice dialectale (vezi p. 3).

Ne punem acum întrebarea: cu ce înlocuieşte Sadoveanu elementele din graiul său natal? Descoperim că scriitorul foloseşte, în locul moldovenismelor, termeni literari, dar, aşa cum vom vedea, nu numai.

2. IDIOLECTUL LUI SADOVEANU – LIMBA LITERARĂ

2.1. HETEROMORFISME

Trebuie să precizăm că aceste heteromorfisme sunt, în cea mai mare parte, trăsături lingvistice comune idiolectului scriitorului şi graiului moldovean.

Şi pentru că am enumerat deja (în paginile anterioare) izomorfismele respective, vom trece în revistă numai acele particularităţi ale limbii vorbite de Sadoveanu care nu coincid nici cu limba literară, nici cu graiul moldovean.

2.1.1. Fonetica

2.1.1.1. *Vocalismul*

De cele mai multe ori, vocala *e* se păstrează intactă. Uneori însă, se diftonghează în *i̯e:*

– e: – spináre (h. 40);

– e > i̯i̯e: – răsári̯e (h. 233).

După consoane ca *r, b, ĉ, ĝ,* diftongul *e̯a,* în poziţie accentuată, apare ca *i̯a:*

– mătri̯áţî (h. 11);

– albi̯áţâ (h. 111).

2.1.1.2. Consonantismul

După africata alveolar-palatală *ĉ*, vocala *e* trece la corespondenta ei centrală *ă*, obținându-se forme ca: *ĉăi̯, ĉăl, clipoĉăsc.*

Având în vedere că în graiul moldovean de nord apar variantele: *ŝăl, clipoŝăsc*, o posibilă explicație pentru formele prezente la Sadoveanu ar fi următoarea: conform opiniei lui Dumistrăcel (1982, p. 377), trecerea lui *ĉ* la *ŝ* este „supusă frecvent controlului” (fiind vorba despre fonetisme perceptibile). Probabil că scriitorul a păstrat africata, lăsând să-i scape înlocuirea lui *e* cu *ă* (fonetisme nonperceptibile, în cadrul cărora corectările sunt foarte rare):

– clipoĉăsc (h. 75);
– ĉăl (h. 185);
– ĉăi̯ (h. 186).

Apare şi aici o inconsecvență, pentru că la Sadoveanu *ĝ* nu are acelaşi regim cu *ĉ*: în timp ce *ĉ* are o rostire dură, *ĝ* este moale:

– déĝet (h. 50);
– ĝenúŋk̍ⁱ (h. 57).

De cele mai multe ori, Sadoveanu elimină palatalizările. Există însă două situații în care păstrează sunetele intermediare între dentalele *t, d* şi palatalele *t', d'*:

d'
– dinte (h. 29);
t'
ştirbi (h. 69).

2.1.2. Lexicul

La Sadoveanu există foarte puțini termeni care nu coincid nici cu graiul moldovean, nici cu limba literară.

Unul dintre aceştia este *maştihă* „mamă vitregă” (h. 157), lexem care apare în nordul Ardealului şi în Maramureş (preluat, probabil, de scriitor în timpul călătoriilor sale în Ardeal).

Pentru *diaree,* Sadoveanu oferă două sinonime: *cufurială* şi *vintre.* Acesta din urmă este specific Moldovei. În schimb, celălalt termen apare numai în sudul Moldovei (într-o singură localitate) şi în Banat în câteva puncte.

2.2. IZOMORFISME

În cadrul aceluiaşi raport (dintre idiolectul lui Sadoveanu şi limba literară) am înregistrat şi o serie de izomorfisme. Ele coincid cu trăsăturile diferențiatoare dintre limba vorbită de Sadoveanu şi graiul moldovean, din care excludem pe cele care nu aparțin nici limbii literare, nici subdialectului respectiv (aceste caracteristici sunt enumerate mai sus).

3. CONCLUZII

După ce am prezentat rezultatele analizei corespondenţei dintre idiolectul lui Sadoveanu şi graiul moldovean, pe de-o parte, şi dintre idiolectul scriitorului şi limba literară, pe de altă parte, putem spune că limba vorbită de Sadoveanu nu se încadrează perfect nici în graiul moldovenesc, nici în limba literară. Din punct de vedere diatopic şi stilistic, face corp comun cu graiul moldovean. În ceea ce priveşte gradul de cultură, se grupează cu limba literară.

Referindu-ne la cele trei tipuri de dialecte distinse de E. Coşeriu (dialecte primare, secundare şi terţiare), idiolectul lui Sadoveanu se poate înscrie în categoria dialectelor terţiare, a „formelor regionale de exemplaritate" (Coşeriu 1993, p. 66). Acestea sunt definite de A. Turculeţ ca „variante ale limbii standard în diverse teritorii, adică ceea ce se numeşte *română regională"* (Turculeţ 1993, p. 193).

Termenul de *română regională* apare, de asemenea, la B. Marinescu (preluat, la rândul său, de la V. Iancu), cu aceeaşi semnificaţie, dar în sens restrâns, desemnând varietăţile idiolectelor celor trei scriitori chestionaţi de autorii ALR I (Marinescu 1996–1997, p. 116).

Teoria variantelor regionale ale limbii standard a fost demonstrată în 1947 de Gheorghe Ivănescu în lucrarea *Problemele capitale ale vechii române literare*. El porneşte de la constatarea că „timp de mai multe secole, pentru orice limbă literară există nu o limbă literară unică, ci mai multe dialecte literare, dintre care unul se impune ca limba literară de mai târziu" (p. 68).

Această teorie fusese intuită de Moses Gaster cu mai bine de o jumătate de secol înainte (1891): „Între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea existau trei dialecte româneşti: dialectul de nord – Moldova, clar diferenţiat de cel din sud – Muntenia şi dialectul din Transilvania" (Gaster 1891, p. XC).

I. Gheţie propune, pentru denumirea dialectelor literare, termenul de „variante" sau „realizări regionale ale limbii literare" (Gheţie 1975, p. 40).

În ceea ce priveşte limba literară modernă, Emil Petrovici afirmă că aceasta s-a format prin integrarea a două variante regionale: „o koiné bucureşteană şi una ieşeană, ambele vorbite şi scrise de oameni culţi" (Petrovici 1960, p. 61).

Victor Iancu (1980, p. 223) neagă existenţa unei limbi standard „pure", care ar fi numai „o metalimbă a manualelor de gramatică şi a dicţionarelor normative academice".

În aceeaşi sferă se înscrie şi teoria lui A. Turculeţ (1993, p. 195), demonstrând că româna standard prezintă variante regionale ale căror purtătoare sunt „elitele".

Putem defini, aşadar, idiolectul lui Sadoveanu ca unitate lingvistică marcată diatopic, utilizată de un vorbitor aparţinând elitei culturale.

În paginile următoare vom analiza corespondenţele dintre limba vorbită de Sadoveanu (aşa cum se reflectă în răspunsurile la ancheta ALR I) şi limba scrisă a acestuia (cea pe care o foloseşte în opera sa).

Ca scriitor, Sadoveanu a înfăţişat, mai ales în prima perioadă a creaţiei sale, întâmplări şi oameni din Moldova de Nord, regiunea sa natală. În consecinţă, pentru a realiza unitatea dintre conţinut şi formă, a folosit particularităţi fonetice şi morfologice, elemente lexicale, locuţiuni şi construcţii caracteristice graiului respectiv.

Aceste particularităţi apar nu numai în vorbirea personajelor, ci şi în cea a autorului (mai ales când este vorba despre teme narative referitoare la trecutul mai îndepărtat). Cu toate acestea, nu putem vorbi despre o manieră arhaizantă sau un regionalism accentuat, deoarece Sadoveanu a găsit „mijlocul de a adapta formele arhaice sau populare la lexicul şi structura limbii literare, aşa cum aceasta s-a format în secolul al XIX-lea" (Vianu 1956, p. 81).

Aşadar, Sadoveanu reţine o serie de termeni şi construcţii din graiul lui de acasă şi îi aduce la un nivel superior de expresivitate.

Vom puncta în continuare corespondenţele dintre răspunsurile lui Sadoveanu la ALR I şi limba folosită în opera sa literară, luând fiecare compartiment lingvistic în parte.

3.1. FONETICA

3.1.1. Vocalismul

Ca şi în limba vorbită de Sadoveanu, în opera scrisă trecerea lui *ă* protonic la *a* este foarte frecventă.

– saracă „săracă": „Eu sînt o biată femeie saracă" (*Tu n-ai iubit!,* p. 47) – cf. *zabalî* (h. 27);

În cazul cuvântului *bărbat*, trecerea lui *ă* proton la *a* se produce numai în discursul personajelor, nu şi al naratorului:

– barbat: „Ghiujul naibei, ticălosul de barbatu-meu, s-a îmbătat ca un muscal şi s-a culcat în şură" (*Hanul boului*, p. 68);

– bărbat: „Voia să zică ceva bărbatului înşelat, dar se opri şi tăcu" – cf. *bărbat* (h. 204).

Spre deosebire de răspunsurile scriitorului la ancheta ALR I, unde închiderea lui *ă* final la *î, â* era frecventă, în opera lui Sadoveanu acest fenomen nu este prezent:

– fată: „Acolo, în bordei, un moşneag, o babă şi o fată" (*Morarul*, p. 167) – cf. *fatâ* (h. 248).

În ceea ce priveşte cuvântul *băiat*, în opera lui Sadoveanu varianta *băiet* apare în discursurile personajelor, iar *băiat* în discursul naratorului:

– băiet: „– Băietul e voinic" (*Răzbunarea lui Nour*, p. 19);

– băiat: „Obrazul ei palid se lumină când dădu cu ochii de băiat" (*Răzbunarea lui Nour*, p. 22).

În răspunsurile la ALR I, scriitorul dă forma literară (h. 184).

Sadoveanu foloseşte, atât verbal, cât şi în scris, forma de plural *mîni* (în opere apare şi *cîni*):

– mîni: „…îşi încheie, cu mînile tremurând, paltonul la gât…” (*Cel întâi*, p. 76) – cf. *mîni* (h. 49);

– cîni: „…jidanii iştia sînt cîni…” (*Mormântul unui copil*, p. 11).

3.1.2. Consonantismul

Sadoveanu elimină palatalizările atât din limba vorbită, cât şi din cea scrisă:

– piept: „Un fior uşor mi se strecură prin piept” (*Vremuri de bejenie*, p. 271) – cf. *pi̯ăpt* (h. 39);

– fier: „…deschidea zare pustie spre întreaga ţară prădată, arsă, trecută prin ascuţişul fierului” (*Vremuri de bejenie*, p. 262) – cf. *fiere* (h. 47), *fir* (h. 8).

Seria consoanelor *s, z, ş, j, ţ* este, de obicei, dură:

– samă: „După ce se sătură, Ghiţă Visarion băgă de samă că nevastă-sa nu mîncase nimic” (*Balta liniştii*, p. 19) – cf. *samă* (h. 190);

– bătrîneţă: „…o bărbie adusă spre nasul îngheboşat de bătrîneţă…” (*Năluca*, p. 95) – cf. *însurăţăl* (h. 269);

– roşă: „…parc-o văd pe Aniţa: cu caţaveica ei cafenie, cu fusta roşă, cu barizul verde…” (*O istorie de demult*, p. 6) – cf. *şîruaie* (h. 74).

În aceeaşi categorie intră şi grupul *st* :

– se stînge : „…îi aude glasul tot mai slab, pierdut, pînă ce se stînge…” (*Mormântul unui copil*, p. 14) – cf. *starpâ* (h. 225).

Există şi cazuri în care consoana *ş* are o rostire moale:

– învălmăşeală: „…şi noi doi ne alesesem din învălmăşeală şi păşeam pe drum încet…” (*Plopul*, p. 81) – cf. *moaşe* (h. 212), *şira* (h. 40).

Iotacizarea dentalelor se înregistrează numai în scrierile lui Sadoveanu, nu şi în limba vorbită. În opera sa dentalele se păstrează în puţine cazuri:

– spui „spun”: „Ăsta, domnule, e mare vânător […] şi pescar, domnule, îţi spui eu…” (*Păcat boieresc*, p. 20) – cf. *spun* (h. 107);

– ţin: „Eu mai mult de mama mă ţin…” (*Mormântul unui copil*, p. 11) – cf. *ţin* (h. 106).

Cuvântul *doctor* cunoaşte două forme de realizare în scrierile lui Sadoveanu: *doctor, doftor.* Varianta ce cuprinde consoana *f* apare în operele din prima perioadă a creaţiei sale. În răspunsurile la ALR I, întâlnim numai forma *doctor* (h. 108):

– doftor: „Bietul moşneag aduse un doftor neamţ…” (*Crâşma lui Moş Precu*, p. 335);

– doctor: „Şi doctorul asculta milos durerile omului năcăjit” (*Ion Ursu*, p. 173).

3.1.3. ACCIDENTE FONETICE

Afereza apare în cazul lui *î* inițial:

– nalt: „Nalt, slab, cu barba rară…” (*Mormântul unui copil*, p. 13) – cf. *nalt* (h. 60).

În opera scriitorului întâlnim şi forma *înalt,* dar foarte rar: „Bătrânul începu a-şi purta trupul înalt şi drept prin întuneric şi lumină” (*Răzbunarea lui Nour*, p. 6).

3.2. MORFOLOGIA

Pronumele demonstrativ de apropiere *aceştia* apare în variante *aiştie̯*, în limba vorbită (h. 182), şi în formele *iştia, aiştia* în operă:

– iştia: „Ce-i şi cu țăranii iştia!” (*Străjerul*, p. 70);

– aiştia: „Mi se pare că le-au făcut felul aiştia…” (*Botolan*, p. 271).

3.3. LEXICUL

Atât în limba scrisă, cât şi în limba vorbită de Sadoveanu apar numeroşi termeni regionali:

– vătămătură „hernie”: „…şi că o doare şi vătămătura tot aşa de des…” (*Crăciunul anului 1892*, p. 44) – cf. *vătămătură* (h. 125);

– maştihă „mamă vitregă”: „…că iaca ei trăiesc cu maştiha lor…” (*Ispita*, p. 23) – cf. *maştihă* (h. 156).

Cuvântul *cimitir* se găseşte numai în varianta regională, nu şi în limba vorbită. În operă, apar ambele forme:

– cimitir: „…trist cimitir, spre care mă purtam cu gândul” (*Plopul*, p. 82);

– țintirim: „Parcă a fost un țintirim în locul acesta…” (*O istorie de demult*, p. 3) – cf. *țintirim* (h. 301).

Precizăm că termenul *cimitir* se găseşte numai în discursul naratorului, nu şi în cel al personajelor.

Verbul *a scuipa* apare în două variante de realizare, atât în răspunsurile lui Sadoveanu la ancheta ALR I, cât şi în opera sa:

– scuipă: „…mormăie moşneagul şi scuipă iar în jar” (*Morarul*, p. 165);

– stupesc: „…era porunca de la stăpînire s-o stupească pentru nelegiuirea ei” (*Ispita*, p. 24) – cf. *scuip, stupesc* (h. 87).

Am observat, aşadar, că atât limba vorbită, cât şi limba scrisă de Sadoveanu sunt presărate cu numeroase regionalisme. Însă nici una dintre ele nu poate fi identificată cu graiul moldovean, având în vedere că scriitorul este, în acelaşi timp, receptiv la toate înnoirile limbii.

Relevantă pentru limba utilizată de Sadoveanu este aprecierea lui Gh. Bulgăr: „Prin creația sa artistică, M. Sadoveanu a făcut să biruie în literatură limba vorbită

a poporului, pe care a ridicat-o la o mare înălţime de expresivitate, precizie şi armonie" (Bulgăr 1953, p. 45).

4. CONCLUZII FINALE

Cercetarea noastră, bazată pe analiza detaliată a întregului material publicat în ALR I, confirmă, în esenţă, rezultatele prezentate de B. Marinescu în articolul său, singura lucrare de specialitate care s-a aplecat asupra idiolectelor literare înregistrate în atlas. Concluzia ambelor lucrări este că idiolectul lui Sadoveanu nu aparţine nici graiului moldovean, nici limbii literare, ci *românei regionale* (Marinescu 1996–1997, p. 116).

În plus, noi am încercat să evidenţiem şi alte caracteristici ale idiolectului lui Sadoveanu, în comparaţie cu graiul moldovean şi cu limba literară.

Am înregistrat, astfel, pe lângă numeroase heteromorfisme, şi izomorfisme şi câteva particularităţi ale limbii vorbite de Sadoveanu, care nu coincid nici cu graiul moldovean, nici cu limba literară. Un exemplu sugestiv este realizarea fonetică a articolului demonstrativ *cel* (*căl)*.

Din cercetarea materialului lingvistic utilizat de scriitor în operele sale am desprins unele observaţii cu privire la prezenţa termenilor (care apar în răspunsurile la ALR I) în anumite tipuri de discurs (discursul personajelor sau al naratorului) ori în anumite perioade ale creaţiei sale (opere de tinereţe sau de maturitate). Un astfel de termen este *băiat,* cu varianta *băiet* (vezi *supra*).

Am constatat că există diferenţe multiple între limba scrisă şi cea vorbită de Sadoveanu.

De aceea, fenomenul pe care noi abia l-am schiţat merită o cercetare exhaustivă.

BIBLIOGRAFIE

ALR I = *Atlasul lingvistic român I*, vol. I: *Părţile corpului omenesc şi boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, 1938; vol II: *Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, de Sever Pop, Sibiu – Leipzig, 1942.

Bulgăr 1953 = Gheorghe Bulgăr, *M. Sadoveanu şi problemele limbii noastre literare*, în LR, II, nr. 2, p. 35–46.

Coşeriu 1993 = Eugen Coseriu, *Limbă istorică şi dialect,* în FD, XII, p. 55–66.

Dumistrăcel 1982 = Stelian Dumistrăcel, *Fonetisme perceptibile şi nonperceptibile pentru informator şi rezultatele anchetei dialectale*, în SCL, nr. 5, p. 375–386.

Gaster 1891 = Moses Gaster, *Introducere* la *Crestomaţie română*, Leipzig – Bucureşti.

Gheţie1975 = Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti.

Iancu 1980 = Victor Iancu, *Pentru un atlas lingvistic al românei standard*, apud Turculeţ 1993.

Ivănescu 1947 = Gheorghe Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iaşi.

Marinescu 1996 – 1997 = Bogdan Marinescu, *Observaţii asupra repertoriului lingvistic pe baza datelor din ALR I,* în DR, II, serie nouă, p. 111–120.

Petrovici 1960 = Emil Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în LR, IX, nr. 5.
Pușcariu 1933 = Sextil Pușcariu, *Der rumänische Sprachatlas*, apud Marinescu 1996–1997, p. 111 și urm.
Pușcariu 1938 = Sextil Pușcariu, *Prefață* la *ALR I,* Cluj.
Sadoveanu 1981 = Mihail Sadoveanu, *Opere*. Ediție critică de Cornel Simionescu și Fănuș Băileșteanu, București, Editura Minerva.
Turculeț 1993 = Adrian Turculeț, *Variantele regionale ale românei standard*, în FD, XII, p. 179–198.
Țepelea și Bulgăr 1973 = G. Țepelea și Gh. Bulgăr, *Momente din evoluția limbii române literare*, București.
Vianu 1956 = Tudor Vianu, *M. Sadoveanu la 75 de ani*, în *Omagiu lui M. Sadoveanu cu prilejul celei de-a 75-a aniversări*, p. 72–86.

Str. Lacul Bâlea, nr. 5, bl. 88, sc. D, ap. 69
Ploiești, jud. Prahova